



RELATIONS OF ASHTARKHANI RULERS WITH SCHOLARS

Karimjon Nasrilloev

Master's student

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Bukhara, Ashtarkhani, people of culture, science, library, madrasa.

Abstract: This article analyzes and discusses the relations of Ashtarkhani rulers with scholars.

Received: 11.10.22

Accepted: 13.10.22

Published: 15.10.22

ASHTARXONIY HUKMDORLARNING ILM AHILLARI BILAN MUNOSABATLARI

Karimjon Nasrilloev

Magistrant

O'zbekiston Milliy universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Buxoro, Ashtarxoniy, madaniyat, ilm ahillari, kutubxona, madrasa.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ashtarxoniy hukmdorlarning ilm ahillari bilan munosabatlari tahlil va muhokama qilingan.

ОТНОШЕНИЯ АШТАРХАНСКИХ ПРАВИТЕЛЕЙ С УЧЕНЫМИ

Каримджон Насриллоев

магистрант

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Бухара, Аштарханы, деятели культуры, науки, библиотека, медресе.

Аннотация: В данной статье анализируются и обсуждаются отношения Аштарханских правителей с учеными.

KIRISH

XVII asr Buxoro xonligi hayotida siyosiy jarayonlar keskinlashgan davr edi. Bunda sulola vakillari o'rtasida o'zaro taxt uchun kurash kuchayib, iqtisodiy ahvol tang holatda kelib qolgan edi.

Shuningdek, xalq orasida hukmdor siyosatiga qarshi kuchlar va tashqi siyosatda ko'chmanchi qabilalarning hujumi ortib borayotgan edi. Bu esa xonlikda ilm-fan va madaniyatning rivojiga salbiy ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Shunga qaramay, ashtarxoniy hukmdorlar Imomqulixon, Abdulazizxon va Subhonqulixon davrlarida ilm-fanning barcha yo'nalishlari rivojlandi, Xususan, adabiyot, matematika, astronomiya va tibbiyot sohalarini shular jumlasidandir.

ASOSIY QISM

Ashtarxoniy hukmdorlarning dastlabki xonlari davrida Buxoroda ijtimoiy- iqtisodiy ahvol kuchsiz edi. Masalan, sulola vakillaridan Din Muhammad 1601-yilda vafot etgach, xonlik tepasiga Boqi Muhammad ibn Jonibek chiqadi. Bu hukmdor davrida xonlikda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda islohatlar o'tkazgan bo'lsa-da, bu ko'zlangan natijani bermaydi. Ashtarxoniy Boqi Muhammad 1605-yilda bedavo kasallik bilan vafot etgach xonlik tepasiga ikkinchi Ashtarxoniy hukmdor Valimuhammad chiqadi. Bu hukmdor davrida Buxoro xonligida sezilarli ishlar amalga oshirilmagan. Buning asosiy sababi ko'chmanchi qozoq qabilalarining xonlikka qarshi hujumlari va xonning aysh-u ishratga berilishi edi. Valimuhammad to'g'risida tarixchi Mirzo Salimbek o'z asarida "may va ayollarga xirs qo'ygan" deb yozadi. Valimuhammad 1611-yilda taxtdan tushurilgach, hukmdorlik tizginini Imomqulixon qo'lga kiritadi. Ashtarxoniy Imomqulixon davrida Buxoro xonligi har tomonlama rivojlandi. Uning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda o'tkazgan islohotlari xalqqa manzur kelgan, Akbar Zamonovning "Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlar" asarida keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, Imomqulixon davrida mamlakatda biror marta ham isyon ko'tarilmagan. Imomqulixon o'zining 30 yillik boshqaruvi davrida faqat davlat ravnaqi uchun harakat qilgan. U ulamo va shoirlar suhbatidan lazzat topib, ilm-fan ahllariga ham homiylik qildi. Zamonaviy tadqiqotchilar bu davrdagi ijtimoiy- falsafiy fanlar rivoji, ayniqsa, adabiyot, tarixshunoslik, falsafiy-huquqiy hamda ijtimoiy-huquqiy yo'nalishlarida sezilarli bo'lganligini ta'kidlaydilar. XVII asrning o'rtalarida ijtimoiy-falsafiy yo'nalishda ijod qilgan yirik vakillardan biri Muhamadjon Yusuf Alqorabog'iy(1563-1647) edi. U Kavkazning Qorabog' qishlog'ida tavallud topgan. Ma'lumotlarga qaraganda mavlono Yusuf Qorabog'iy Samarqandda ijod qilib Buxoroda vafot etgan, u adabiyot, astronomiya fanlarini yaxshi bilishi bilan bir qatorda she'rlar ham yozib turgan. Mavlono chindan ham o'z davrining bilimli kishisi bo'lganligi uchun Imomqulixonuning suhbatlarini xush ko'rganligi manbalarda qayd etilgan.

Xon shoirlardan Turobiy va Nahliyga hurmati baland edi. Shoir Nahliy hukmdorga atab madhiya yozadi va uning moddiy muruvvatidan bahramand bo'ladi. Imomqulixon davrida xattotlik va musavvirlarga ham alohida e'tibor berilgan. Masalan, Hoji Muhammad musavvir bo'lib, u 1642-yili Imomqulixon partretini chizgan.

Imomqulixon hukmdorligining oxirlariga kelib ko'zi ojiz bo'lib qolgach, davlat boshqaruvini ukasi Nadir Muhammadga topshiradi. Ashtarxoniy hukmdor Nadir Muhammad (1642-1645)

akasining siyosatini davom ettiradi, biroq Buxoro xonligiga uning olib borgan siyosati sezilarli samara bermaydi. Hukmdor o'ziga nisbatan saroyda fitna uyushtirilayotganini eshitgach, 1645-yilda Balxga ketadi va hukmdorlik uzangasiga beshinchi Ashtarxoniy hukmdor Abdulazizxon chiqadi. Buxoro xonligi Abdulazizxon davrida barcha siyosiy sohalar kabi memorchilik, xattotlik va ilm-fanda sezilarli ishlar amalga oshirildi. Xon ilm ahllariga homiylik qilishi bilan bir qatorda uning o'zi ham o'z davrining ma'lumotli kishilaridan biri bo'lgan. Masalan, Abdulazizxon aniq fanlardan matematika sohasining o'tkir bilimdoni bo'lgan. Bu haqida o'sha davrda Eronga tashrif buyurgan polyak elchisi quyidagicha fikr bildirgan: "Abdulazizxon turli fan sohalarida, ayniqsa matematika sohasida olim odam bo'lgan". Xon saroyda olim-u fuzalolarni to'plab, ilmiy anjumanlar va adabiy kechalar o'tkazib turgan. Abdulazizxonning o'zi ham adabiy ijod bilan shug'ullanib turganligi uchun shoirlarga alohida e'tibor qaratgan. Shu davrda yashagan va o'zining xizmatlari bilan xonning nazariga tushgan shoirlardan biri So'fi Olloyor hisoblanadi. So'fi Olloyor (1644-1724) Kattaqo'rg'on va Denovda yashab o'tgan, o'z davrining barcha kerakli bilimlarini egallagan, ayniqsa fors va arab tillarini puxta bilgan. Uning "Murod ul-orifin" (Oriflar murod)i, "Maslak ul-mutaqqin" (Taqvodorlar maslagi), "Mahzan ul-mutsin" (Itoatkorlar xazinasi) asarlari forsiyda, "Sabot ul-ojizin" (Ojizlar saboti), "Favz un-hajot" (Najot tantasi) kabi asarlari esa turkiy tilda bitilgan. Uning yozgan asarlaridan madrasalarda darslik sifatida foydalanishadi.

Ashtarxoniy Abdulazizxon she'riyatni yaxshi ko'rgan va o'zi ham "Aziziy" taxallusi bilan ijod qilgan va go'zal she'rlar yozgan. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra Abdulazizxon zamondoshlaridan bo'lgan bir shoir xonning semizligi haqida istehzoli she'r yozgan. She'r mazmunidan xabar topgan Abdulazizxon shoirni chaqirtirgan. Bundan qo'rqib ketgan va xon qarshisida titrab turgan shoirga qarata u: "mening haqimda haqoratomus she'r yozganingni eshitdim, boshqalar to'g'risida bunday dema, yo'qsa sening uchun og'ir bo'lur" degan, so'ngra xon shoirga 10 ming dinor va to'n berishni amir qilgan. Bundan ko'rinadiki hukmdorning shoirlarga nisbatan ehtiromi baland bo'lgan Xon ko'p kitob o'qishni yoqtirgan. Vengriyalik sayyoh va sharqshunos A. Vamberining yozishicha, Abdulazizxon doimo o'z yonida Imom al Buxoriyning asarlarini olib yurgan va ularni mutolaa qilishni yaxshi ko'rgan.

Buxoroda bu davrda xattotlik ham ma'lum ravnaqqa erishgan bo'lib, o'z davrining mashhur xattotlari faoliyat ko'rsatgan. Xususan, xatot Mavlono Xoji Yodgorni aytishimiz mumkin. U saroy kutubxonasida ko'plab kitoblarni ko'chirgan. Xattot Abdulazizxon topshirig'i bilan Hofiz Sheroziyning devonini qunt bilan 7 yil qayta ko'chiradi. Mavlono Xoji Yodgor ushbu xizmatlari uchun ham xonning e'tirofiga sazovor bo'lgan. Abdulazizxon nastaliq xatlarda yozishni maktub va insho mashqlarini zamonasining eng sara allommalaridan o'rgangan. Keyinchalik davlatda hukmdor bo'lgach Hindiston, Eron, Rumba xoh forsiy xoh turkiy tillarda noma bitilarkan ularni o'zi tahrir qilib, agar yoqmasa shaxsan o'zi yozish xolatlari ham bo'lgan. Yuqoridagi keltirilgan Abdulazizxon

to'g'risidagi malumotlardan ko'rinib turibdiki, xon ilm fanni yaxshi bilganligi uchun ham mamlakatda turli fan sohalari rivojlandi va shunga munosib olim-u fuzalolarni faoliyatlari qullab-quvatladi. Abdulazizxon hukumdorligidan so'ng mamlakatni ukasi Subhonqulixon boshqaradi. Subhonqulixon (1681-1702) davrida mamlakatda ilm-fanning barcha sohalari rivojlandi, xususan tarix, tibbiyot, astranomiya, adabiyot fanlari bo'yicha ko'plab olimlar ijod qilishgan. Masalan astranomiya va matematika fanlari bo'yicha Mulla Tursun Faroziy, Mulla Nemat Samarqandiy, tarix fani rivoji uchun esa Muhammad Yusuf Munshiy, Mirmuhammad amin Buxoriy va Xoji Samandar Termiziy o'z ijodlari bilan xonning yaqin kishisiga aylanishgan. Dastlab Subhonqulixon saroyida, keyinchalik Balx hokumi Muqumxon xizmatida Munshiylik qilgan Muhammad Yusuf Munshiy o'zining ("Tarixiy Muqumxoniy") asari bilan xonning etirofiga sazovar bo'lgan. Bu asarda Buxoro xonligining XVII asrdagi ijtimoi-iqtisodiy hayoti yoritilgan, asarning uchinchi bobida esa davlat lavozimlari haqida gap boradi.

Mir Muhammad Amin Buxoriy Ashtarxoniy Subhonqulixon va Ubayduloxon II davrida bosh munshiy lavozimida faoliyat ko'rsatgan, keyinchalik hukumdor Subhonqulixon bilan munosabatlari yomonlashadi va olim saroydan haydaladi. Lekin Buxoro taxtnini Ubaydullaxon II egallagach yana saroyga qaytariladi va hukumdorga bag'ishlab "Ubaydullanoma" asarini yozadi. Bu asarda Buxoro xonligining XVIII asrdagi ijtimoi-iqtisodiy va madaniy hayoti aks ettirilgan.

Yana bir tarixchi va shoir Termiziy Xoja Samandar Muhammad ibn Baqo (Samandar) (1638-1740) Ashtarxoniy davrining yetuk tarixchi olimi, shoiri, ulamosi va davlat arboblardan biridir. U Hindistonda darvesh sifatida kun kechirgan. 1670-yilda Buxoroga qaytib keladi. O'zining zukkoligi sabab tez Abdulazizxon saroyida tarixchi lavozimiga tayinlanadi. Subxonqulixon humronligi davriga kelib, uning obro'yi nihoyatda oshib ketadi. U hattoki, Buxoroga hujum qilgan Xiva xoni Anushaxon qo'shinlari bilan janglarda qatnashib, jasoratlar ko'rsatadi. Bundan tashqari Subxonqulixonning elchisi sifatida qo'shni mamlakatlarga ham borgan. Masalan, u Subxonqulixon buyrug'i bilan Samarqanddagi isyonkor hukmdor Xo'jaquli bilan xonni yarashtirishga ko'ndirish uchun ikki nafar vakil bilan muzokara olib borish uchun yuboriladi. Yuqorilardan ko'rinib turibdiki Termiziy Xoja Samandar ashtarxoniy Abdulazizxon va Subxonqulixon bilan munosabatlari ancha yaxshi bo'lgan. Uning fors-tojik tilidagi "Dastur al-mulk" (Podshohlarga qo'llanma 1695) asari Subxonqulixonga bag'ishlab yozilgan bo'lib, u muqaddima va 22 bobdan tashkil topgan. Asar axloqiy talimiy xususiyatga ega bo'lib, unda davlatni boshqarish borasida hukmdorlarga qimmatli ma'lumotlar berilgan. Xoja Samandar Termiziy o'z davrining eng o'qimishli insonlaridan biri bo'lgan. Malihoning bergan ma'lumotlariga ko'ra Xoja Samandar Termiziy mashhur shoir va tarixchi bo'lishi bilan birga ilohiyot ilmini ham yaxshi bilgan.

Subhonqulixon saroyda ko'plab hakimlar bilan tabobat to'g'risida anjumanlar o'tkazib turgan, xon nafaqat tibbiy bilimimni balki astranomiya va shariatni yaxshi bilgan shaxs bo'lgan. Shuning

uchun ham shoir va olimlar hukumdorning muruvatidan bahramand bo'lishgan. Biroq xonning faoliyatini salbiy baholovchi shoirlar ham bo'lgan, xususan, Buxoroning Yuz urug'idan bo'lgan Turdi Farog'iy shular jumlasidandir. Shoir o'zining hajviy sherlari orqali hukmdor va uning poraxo'r amaldorlarini qoralaydi. Bu orqali xon va shoir o'rtasidagi munosabatlar ancha yomonlashgan.

XULOSA

Xullas, ashtarxoniylar davrida ilm-fan va madaniyat ahliga bo'lgan e'tibor, ular bilan hukmdorlar o'rtasidagi munosabatlar davr siyosatidan kelib chiqqan holda belgilangan. Vali Muhammad, Imomqulixon, Nadr Muhammad va Abulfayzxon davrida ilm ahliga bo'lgan munosabat va e'tibor ancha sust bo'lgan bo'lsa, Abdulazizxon va Subhonqulixon davrida ilm ahli bilan yaxshi munosabat o'rnatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sangirova D. Bir sulola shajarasi haqida. Sharq mash'ali T—2018. 25-b.
2. Mirzo Salimbek. Kashko'li Salimiy. Tavorixi muttaqaddimin va muttaaxirin. / Fors tilidan tarjima va izohlar muallifi N. Yo'ldoshev. Buxoro. Buxoro nashriyoti,2003. 276-b.
3. Akbar Zamonov, Farrux Subxonov. Buxoro xonligining ashtarxoniy hukmdorlari. –T—2021. 41-b.
4. Muhammad Tolib. Matlab ut-tolibin. / fors tilidan tarjima, kirish va izohlar mualliflari G'. Karimiy, E.Mirkomilov. T.:Movarounnahr, 2016. 209-b.
5. R.H. Murtazayeva. O'zbekiston tarixi. "Yangi asr avlodi". T.:2003. 308-b.
6. So'fi Olloyor (1644-1724) // <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-she'riyati/o'zbek-mumtoz-adabiyoti/so'fi-olloyor-1644-1724>.
7. Arminiy Vamberi. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. 2-qism. T.: Info capital group, 2019. 133-b.
8. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T.: Sharq,2001. 273-b.
9. Qoraboyev U. Soatov G'. O'zbekiston madaniyati. Tafakkur-bo'stoni, T.: 2011. 104-b.
10. B.J. Eshov, A.A. Odilov. O'zbekiston tarixi. I—jild.(Eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha). T—2013
11. Zamonov A. Subxonov F. Buxoro xonligining Ashtarxoniy hukmdorlari. Bayoz. T.:2021.